

DE YORUBA VAN NIGERIA, EEN VEELKLEURIGE CULTUUR

Harrie Leyten

Oorsprong en geschiedenis

De Yoruba wonen in Zuid West Nigeria en in het Zuiden van buurland Bénin (het vroegere Dahomey). Hun aantal wordt geraamd op ruim 20 miljoen. Het gebied, dat zij bewonen, is ongeveer drie maal zo groot als Nederland.

Hoewel sporen van vroege bewoners van dit gebied teruggaan tot enkele duizenden jaren vóór Christus, is over de oorsprong van de Yoruba niets bekend. Volgens hun eigen mythen, schiep Olorun (de Schepper-God) de wereld door een ketting uit de hemel te laten zakken waarlangs Oduduwa, de vader van alle Yoruba koningen, op de oeroceaan neerdaalde. Hij gooide een handvol zand (aarde) op het water. Daarop zette hij een haan en een palmnoot. De haan verspreidde de grond, zodat de palmnoot wortel kon schieten. Zo ontstond de aarde. Dit geschiedde in de stad Ile-Ife. De noot groeide tot een boom met zestien takken, symbolen van de gekroonde leden van de dynastie van Oduduwa, de eerste vorst van Ile Ife. Een van de zestien vorsten was Obatala. Deze kreeg ruzie met Oduduwa en verliet Ile Ife. Nu had Obatala de opdracht gekregen van de Schepper-God om de mens te maken. Dat werden de Igbo, die aan de overzijde van de Niger rivier wonen. Zij zijn eigenlijk de oorspronkelijke bewoners van Ile Ife geweest. Na zijn dood is Obatala vergoddelijkt en een van de belangrijkste *orisa* geworden.

De Yoruba kennen talloze mythen over hun oorsprong, en over de oorsprong van de wereld, die immers in hun land heeft plaats gevonden. In alle mythen is sprake van conflicten tussen vorsten onderling. Want hoewel alle Yoruba koningen, ook nu nog, Ile Ife als hun oorsprong zien en de koning van Ife als degene van wie zij afstammen, staat de geschiedenis bol van rivaliteit.

De Yoruba hebben zich sinds mensenheugenis georganiseerd in stadsstaten, ieder met een eigen koning. Zij kennen de oudste stadscultuur van Afrika. Wat hen bindt is de taal, hoewel iedere stad zijn eigen dialect heeft, en zijn eigen mondelinge overleveringen (orale literatuur) koestert over de oorsprong van de dingen, van goed en kwaad, van instituties als koningschap, familierelaties, religie, en immateriële eigenschappen als macht, vruchtbaarheid, en deugd.

De stadsstaten zijn hiërarchisch georganiseerd met aan het hoofd een koning. De koning van Ife draagt als titel: *Oni*, die van Benin: *Oba*, die van de andere steden: *Alafin*. Daarnaast heeft iedere koning een stadsregering, waarvan de 'hoofden' van de verschillende stadswijken deel uitmaken. Verder heeft iedere koning een hofhouding, waartoe ook dansers, muzikanten en beeldsnijders behoren.

Archeologisch onderzoek heeft aangetoond, dat het gebied van Ile Ife al in de 8ste eeuw bewoond was. Vanaf de 11de eeuw worden de paleizen verfraaid met ingelegde vloeren. De periode 1050 tot 1500 wordt de klassieke periode genoemd, waarin de wereldberoemde terracotta en bronzen figuren ontstaan, afbeeldingen van de vorsten van Ife. Het koninkrijk

van Ife bestaat nog steeds en wordt nog steeds geleid door de *Oni*, zij het binnen de beperkingen van de Republiek Nigeria.

Van de overige oude koninkrijken, dient Owo genoemd te worden, dat waarschijnlijk vanuit Ife gesticht is. Opgravingen hebben aangetoond, dat het koningschap al in de 11de eeuw bestond. Tussen 1100 en 1500 was het rijk op zijn hoogtepunt, getuige de wonderschone bronzen uit die periode, die duidelijke verwantschap vertonen met de hofkunst van Benin, het andere oude koninkrijk, dat waarschijnlijk vanuit Ife is gesticht en reeds in de 13de eeuw een machtig rijk was.

Tussen 1400 en 1900 beleefden de Ijebu koninkrijken in het Zuiden van Yorubaland, in de omgeving van het huidige Lagos, hun hoogtepunt. Uit opgravingen zijn prachtig bewerkte armbanden in brons bekend geworden. Zij waren de eersten die contact hadden met Europeanen, in de eerste plaats de Portugezen, later de Hollanders, en handel met hen dreven

Tussen 1350 en 1600 bestond het koninkrijk Oyo (tegenwoordig vaak Oud Oyo genoemd), in het Noorden van Yoruba land. Vanaf 1600 tot 1830 hebben de Oyo vorsten hun gebied naar alle zijden uitgebreid. Daarna werd het rijk steeds meer bedreigd door invallen vanuit het Noorden, waar de Islam zich vestigde met zijn eigen vorstendommen. In 1836 werd Oyo veroverd door Fulani troepen. De koning van Oyo en veel van zijn onderdanen vluchtten naar het Zuiden, waar zij een nieuwe stad stichtten, het huidige Oyo (niet ver van Ibadan).

De koningsstad Benin (tegenwoordig ook wel Benin-city genoemd) is, volgens de overlevering gesticht vanuit Ife. Dit heeft plaats gevonden in de 12de eeuw. Benin heeft zich weten te ontwikkelen tot een spectaculaire hoogte, zoals blijkt uit de reisverslagen van Portugese en Hollandse zeevaarders en handelaren, die de stad vanaf de 16de eeuw hebben bezocht. Na een conflict tussen de Britten en de *Oba* (koning) is de stad in 1897 verwoest en geplunderd door Britse mariniers. De paleisschatten, bestaande uit bronzen en ivoren voorwerpen, werden meegenomen naar Londen en daar geveild.

Het koninkrijk Benin is echter geen Yoruba stad. Zij wordt bewoond door de Bini.

Religie en levensbeschouwing.

Volgens de Yoruba is de wereld geschapen door Olorun, maar na de schepping heeft hij zich teruggetrokken in de hemel en hij bemoeit zich sindsdien niet of nauwelijks met de mensheid.

Olorun, die ook de namen Odumare, Eleda en Ekenni draagt, is de bron van *ase*, levenskracht. Olorun bewoont de Andere Wereld, *Orun*, domein van alles wat heilig is, van de *orisa* (spirituele krachten en voorouders). De Yoruba vergelijken de wereld graag met een dubbele kalebas (twee halve bollen die als deksel en schaal op elkaar passen). De bovenste kalebas is *Orun*, de onderste stelt het ondermaanse voor: *Aye*, de wereld waarin de mensen leven. Samen vormen de twee kalebassen de eenheid van de kosmos.

De zorg voor de schepping laat Olorun over aan ontelbare spirituele krachten en aan overleden mensen, de voorouders. Al deze krachten worden aangeduid met de naam *orisa*. Zij zijn vergoddelijkte voorouders en/of gepersonifieerde natuurkrachten. Er zijn twee categorieën *orisa*: enerzijds de *orisa funfun*, die omschreven worden als 'cool' en gematigd

en de kleur wit als symbool hebben, anderzijds de *orisa gbigboma*, omschreven als 'hot' en onstuimig (Drewal, 1989,14.). Tot de eerste, vriendelijke, helende categorie behoren *Obatala (Orisanla)* (de goddelijke beeldhouwer), *Osoosi (Eyinle)* (jager en heer van het water), *Osanyin* (heer van de kruiden en medicijnen), *Oduduwa* (de eerste koning van Ife), *Yemya Osun*, *Yewa*, *Oba*, heersersessen van de drie gelijknamige rivieren in Yorubaland, *Olosa* (heer van de lagune), *Olorun* (godin van de zee).

Onder de hete (meestal mannelijke) goden worden genoemd: *Ogun* (heer van het ijzer), *Sango* (in leven koning van Oyo, na zijn dood verheven tot *orisa*, meester van de donder), *Oboluye* (heer van de pest) en *Oya* (vrouw van *Sango* en na haar dood heerseres van de tornado).

Hoewel een onderscheid gemaakt wordt tussen welwillende en kwaadwillende *orisa*, gelooft iedere Yoruba, dat alle kosmische krachten, net als mensen, zowel positieve als negatieve eigenschappen bezitten. De Yoruba mythologie geeft een goed beeld van de wijze waarop zij de complexiteit van de menselijke natuur analyseren. Het ideaal van kalmte ('coolness') behoort tot het wezen van de mens in een geïdealiseerde situatie. Tegelijkertijd zijn woede en hitte eigenschappen die op de een of andere manier geaccepteerd en gecontroleerd dienen te worden. Daarmee wordt geaccepteerd, dat 'geluk en tegenslag trekken samen op' en 'warm en koud bestaan tegelijk' (Yoruba gezegdes). Een mens dient evenwicht te vinden tussen de twee tegenpolen, en wel door de elementen van het kwade te erkennen als complementair aan de elementen van het goede. (Thompson .1976, 2/2)

Omdat aan de Scheppergod, Olorun, door de mensen weinig aandacht hoeft te worden besteed (er worden aan hem geen offers gebracht, er bestaan geen tempels voor hem), bestaat religie voor de Yoruba in wezen hierin, dat men de *Orisa* met behulp van offers, gebeden, rituelen en maskerades, zodanig weet te 'bewerken', dat zij de mensen geen kwaad berokkenen, integendeel, hen voorspoed en geluk brengen.

Een bekend spreekwoord luidt: "Het leven is als een markt: ieder wil de beste koopjes". Bedoeld wordt hiermee dat, evenals op een markt voor niets een vaste prijs bestaat, zodat daarover zó lang onderhandeld wordt, dat zowel koper als verkoper tevreden zijn, zo is het ook in het leven: niemand neemt de dingen aan, zoals ze zich voordoen; iedereen probeert het leven zó te plooiën, dat het voor hem gunstig is. Dit houdt in, dat over alles geredeneerd en onderhandeld wordt. Het houdt ook in, dat de Yoruba enerzijds geloven in een lotsbestemming voor ieder mens, anderzijds geloven, dat die lotsbestemming beïnvloed kan worden door offers en gebeden. Zij kennen daarom een onbekend aantal *orisa* (tussen de Scheppergod en de mensheid), die 'bewerkt' dienen te worden om het lot gunstig te stemmen voor de mens. De cultussen voor de *orisa* zijn een dagelijkse zorg voor iedere volwassene. Iedere dag brengt weer bedreigingen voor zijn gezondheid, in de vorm van ziektes, een giftige slang in de tuin, een ruzie met zijn partner (die hem kan beheksen), een naderend examen, het verlies van geld of goederen. Diezelfde mens is ook druk met het vragen om gunsten van de *orisa*, zoals gezondheid voor zichzelf en zijn gezin, succes in zaken, vruchtbaarheid (zwanger worden), voorspoed bij examens, troost bij verdriet, sterkte in een crisis. (Witte.2001)

De spirituele of kosmische krachten, die een zo indringende invloed uitoefenen op het leven van iedere Yoruba, worden doorgaans in drie categorieën ingedeeld: de voorouders, die als

enige van de krachten, het goede voor hebben met hun nazaten op aarde; de heksen, die de vruchtbaarheid van vrouwen bedreigen; de *orisa*.

Omdat niet iedereen even bekwaam is in het 'bewerken' (ook het woord 'manipuleren' wordt gebruikt) van de *orisa*, doet hij een beroep op een deskundige, een priester (*babalawo*), een 'diviner' of orakeldeskundige, en sluit zich aan bij een of meer van de vele genootschappen, die ieder voor zich gespecialiseerd zijn in een of enkele *orisa*.

Ifa en Eshu

Twee sacrale machten staan op de drempel tussen de bovenwereld en deze wereld. Het zijn *Ifa* en *Eshu* (*Elegba*). Zij helpen de communicatie te bevorderen tussen de twee werelden, vooral tussen de *orisa Orunmila* en de mens. *Ifa* is een en al wijsheid. Alleen hij kent de geheimen van het lot. Zijn wijsheid ligt opgesloten in 256 gedichten (verzen), die *Odu* worden genoemd. Hij wordt geconsulteerd door middel van het *Ifa* orakel.

Ifa is de god van het orakel (het orakel niet in de zin van voorspellen, maar van het 'duiden' van een problematische situatie; in het Engels en Frans: divination). *Ifa* brengt orde aan wanorde; het wordt geassocieerd met goddelijk koningschap, omdat de koning verantwoordelijk is voor orde en harmonie in de samenleving. In zijn uiterlijke verschijning toont de koning deze harmonie: zijn kroon, de kralen, het bedekte gezicht, de staf, in alles de rust die hij uitstraalt. In alles voldoet hij aan het ideaal om 'cool' te zijn.

Bij ziekte en tegenslag, bij twijfel of angst om de juiste beslissing te nemen, neemt de Yoruba zijn toevlucht tot *Ifa*. Deze brengt vrede, herstelt het zelfvertrouwen van mensen.

Om *Ifa* te consulteren, bezoekt iemand een *babalawo*. Deze orakelpriester heeft een jarenlange training achter de rug om de wijsheid, verborgen in duizenden verzen, te leren kennen. Voor een consult neemt de *babalawo* het orakelbord, een houten plank, meestal ovaal, met een bewerkte rand en bovenin het gezicht van *Ifa*. Hij strooit wit poeder over het middenstuk van het orakelbord, tikt met een ivoren hoorntje ('tapper' genoemd) op het bord om de *orisa* op te roepen en werpt vervolgens een snoer met zestien palmnoten van zijn rechter- in zijn linkerhand. Zoveel noten als hij opvangt, zoveel streepjes trekt hij in het witte poeder op het bord. De figuren die zo ontstaan, verwijzen naar passages (*odu*) uit de orakelwijsheden. Deze wijsheden, als het ware een ongeschreven boek van duizenden verzen, kan de *babalawo* woordelijk citeren. Degene die het consult heeft aangevraagd, luistert aandachtig naar het reciteren van de verzen, tot hij een uitspraak hoort, die hem treft en waarvan hij gelooft, dat deze op hem en op zijn probleem van toepassing is. De *babalawo* zelf kent het probleem van zijn cliënt niet. De palmnoten worden opgeborgen in een speciale houten doos, vaak fraai vormgegeven en versierd.

Ifa biedt de mens de mogelijkheid om te weten welke krachten aan het werk zijn in een gegeven situatie. De *babalawo* (vader van oude wijsheid) gebruikt de verzen en de rituelen van *Ifa* om de krachten te identificeren (goden, voorouders, geesten) die aan het werk zijn en de machinaties van de vijanden van de mensheid: dood, ziekte, zwakte, verlies. Deze kwaadwillende krachten vallen de mens aan in zijn *ase*, zijn levenskracht. Omdat iedereen en alles beschikt over *ase* en daarmee de *ase* van een ander aanvalt, is het zaak helderheid te krijgen in die situatie. Omdat niemand weet hoe groot de *ase* van de ander (zijn vijand) is, zijn deugden als omzichtigheid (*eso*), kalmte (*ifarabele*), respect (*owo*), en geduld (*suuru*) onmisbaar in het intermenselijke verkeer.

Van alle *Orisa* bij de Yoruba heeft niemand meer artefacten dan *Ifa*. In alle belangrijke verzamelingen in de wereld vinden we attributen van het *Ifa* orakel, zoals het orakelbord (*opon ifa*), de ivoren (soms houten) tapper (*iroke*) waarmee de *babalawo* op het bord tikt om de kracht van *Ifa* op te roepen, de houten schalen (*agere Ifa*) waarin de heilige palmnoten worden bewaard, en de met kralen bezette tassen. Onder druk van kerstening en islamisering van het gebied zijn veel van de (oude) voorwerpen verkocht (in sommige gevallen: gestolen) en staan nu in openbare en particuliere verzamelingen in Europa en Amerika.

Eshu is de andere kracht, die opereert op de drempel tussen de bovenwereld en deze wereld. *Eshu* wordt in het Engels aangeduid met 'trickster' (bedrieger) en is de aanstichter van onrust en wanorde in de mens en in de samenleving. Hij is de donkere kant van het Yoruba ideaal van harmonie. Hij is de boodschapper van de goden die mensen bedriegt, hen van de waarheid afleidt. Tegelijk is hij de bewaker van de rituele processen. Hij schenkt rijkdom aan hen die hem respecteren, maar steelt van mensen die zijn gezag niet erkennen. Afbeeldingen van *Eshu* hebben de vorm van een menselijke figuur op een steel die als dansstaf in de hand meegedragen kan worden. *Eshu* figuren zijn omhangen met strengen kaurischelpen en kralen als tekenen van rijkdom en macht. Opvallend is een lange steng haar, die los van het hoofd naar achteren hangt. Deze streng wordt geassocieerd met ongebreidelde seksualiteit. Sommige zien in de hangende streng een penis.

Ile ori

Ondanks de invloed die krachten buiten de mens op hem uitoefenen, zijn de Yoruba ervan overtuigd, dat ieder mens zijn eigen verantwoordelijkheid heeft in zijn leven. Dit principe wordt verbeeld in *Ile ori*, een ronde 'doos' van leer, bekleed met kaurischelpen, afgedekt met een conische deksel in de vorm van een koningskroon. Deze doos heet letterlijk: huis van het hoofd (*Ile* betekent huis, ook vaderhuis, als in *Ile Ife*; *ori* betekent hoofd). In deze doos wordt een klein voorwerp van leer bewaard, *Ipori*, dat letterlijk 'binnenhoofd' betekent en dat de persoonlijke levensbestemming van het individu is. Het geloof hier achter is, dat bij de schepping van de mens in het hiervoormaals, Obatala het lichaam boetseert uit klei, waarna Olorun, de Scheppergod, de levenskracht in hem blaast. Maar het hoofd wordt gevormd door Ajala, de goddelijke pottenbakker. Iedereen gaat vóór zijn geboorte naar het atelier van Ajala om een hoofd uit te zoeken uit een bestaande collectie. Helaas is Ajatala een nonchalante pottenbakker. Wanneer hij de oven te heet of niet heet genoeg stookt, zal het bestelde hoofd een misbaksel worden. Dit wordt het 'binnenhoofd' van de mens. Het kind dat daarmee geboren wordt, begint zijn leven met een blijvende handicap. Maar wie met een 'goed' hoofd wordt geboren, zal in zijn leven de juiste beslissingen nemen en een succesvol leven leiden. Omdat het hoofd, beter: het 'binnenhoofd', van zo groot belang wordt geacht voor het succes in zijn leven, zal een Yoruba zijn hoofd met respect behandelen en het verzorgen (regelmatig naar de kapper, huidverzorging) en in zijn persoonlijk heiligdom aandacht besteden aan de 'cultus van het hoofd'. In deze cultus wordt het concept van de individualiteit geëerd.

Obatala

Obatala was een van de zestien eerste Yoruba koningen. Na zijn dood werd hij vergoddelijkt en is de *orisa* van de creativiteit geworden. Hij wordt de goddelijke beeldhouwer genoemd,

die in het hiervoormals het menselijke lichaam boetseert uit klei. Zijn kleur is wit; zijn volgelingen gaan in het wit gekleed. Hij staat tegenover *Sango*, de *orisa* van donder en vuur, wiens kleur rood is.

Obatala wordt vereerd met het vocht van de slak. De kalme beweging van de slak staat voor de rustige concentratie, voor moraliteit. Het vocht, het water, staat voor het begrip en het geduld die vitaal zijn voor het behoud van de wereld. Het vocht van de slak wordt 'het water van de kalmte' genoemd en wordt gewaardeerd om zijn verheven zuiverheid die de mens oproept tot het nastreven van schoonheid en kracht in diens gedrag.

Een bekend gezegde luidt: *Iwa l'ewa*, hetgeen betekent 'karakter is schoonheid'. Het woord *iwa*, dat hier vertaald wordt met 'karakter', duidt op het wezen, de aard van de mens, maar ook verwijst het naar het geweten van de mens waarmee hij moreel verantwoorde beslissingen neemt. Dit 'karakter' stuurt het gedrag van mensen aan. Wie zich in zijn gedrag conformeert aan de algemeen aanvaarde deugden, zal een positieve bijdrage leveren aan het welzijn van de samenleving. Wie echter in zijn gedrag afwijkt van het sociaal aanvaardbare, wie zich 'abnormaal' gedraagt, veroorzaakt volgens de Yoruba wanorde, conflicten en spanningen in de samenleving. Deze op hun beurt trekken hekserij en kwalijke magische praktijken aan. Het *Gelede* genootschap appelleert aan het traditionele geweten om de sociale orde te respecteren. De mens die zich verantwoord gedraagt, toont zich kalm, 'cool', altijd in evenwicht met zichzelf en zijn omgeving. Deze eigenschappen worden gezien als het menselijke ideaal, waaraan vooral mensen in gezagsposities, zoals koningen, moeten voldoen. Van een mens of voorwerp, dat deze eigenschappen bezit, wordt gezegd, dat het esthetisch mooi is: karakter is schoonheid. Dit verklaart waarom bijna alle maskers en beelden van de Yoruba deze 'deugden' uitstralen. Pas dan worden zij als mooi ervaren.

Gelede

Gelede is een genootschap met verschillende functies in de samenleving. Het eert in zijn maskerades de moeders, dat wil zeggen: de vrouwelijke kracht die kinderen baart en het leven van de gemeenschap in stand houdt. De leiding van het genootschap, dat in de meeste Yoruba steden bestaat, is meestal in handen van mannen, maar er zijn ook hoge functies voor (vooral oudere) vrouwen. De dansers zijn altijd mannen, maar de uitgebeelde personages zijn meestal vrouwen. Mannen begrijpen de kracht van vrouwen niet en hebben daarom een ambivalente houding tegenover vrouwen: enerzijds hebben ze respect en zelfs ontzag voor vrouwen, anderzijds vrezen zij die ondefinieerbare kracht van vrouwen. Deze kracht schenkt leven, geeft kinderen aan de man, maar tegelijk kan een vrouw een man beheksen (heksen zijn bijna altijd vrouwen). Als deze geheimzinnige kracht kwaad wil, ontstaat onvruchtbaarheid, sterven kinderen, ontstaan familieruzies en politieke rivaliteit.

Gelede maskerfeesten vinden altijd in het voorjaar plaats, maar worden ook georganiseerd bij de begrafenis van vooraanstaande leden van het genootschap. Zij beginnen 's nachts met speciale rituelen. Overdag begint het voor iedereen toegankelijk feest, waaraan groepen gemaskerde dansers deelnemen. Soms heeft iedere wijk in een stad zijn eigen Gelede dansgroep. Op het centrale plein, de markt, vindt het maskerfeest plaats. Hier ontmoeten de verschillende dansgroepen elkaar en proberen elkaar te overtreffen in creativiteit van hun maskers, hun danspassen, hun kostuums en hun muziek. De maskers dansen als regel in paren. Een Gelede masker bestaat uit een (houten) helmachtige onderbouw die het gezicht en een gedeelte van het hoofd bedekt. De bovenbouw maakt in de vorm van houten figuren

soms op carnavaleske wijze duidelijk wat de danser wil vertellen. Zij zetten zich af tegen kwade invloeden van buiten (ziekte, onheil, hekserij, conflicten met buurgemeenten), steken de draak met situaties in de gemeenschap, zoeken via symbolische afbeeldingen van dieren en planten, contact met welwillende *orisa*, of willen alleen maar 'leuk' doen, waarbij zij burleske scènes uitbeelden, zoals copulerende mensen.

Een bijzondere vorm van Gelede maskers komt voor bij de Anago Yoruba, die in het grensgebied van Nigeria en Bénin wonen. Deze maskers hebben figuren in hun bovenbouw waarvan armen en benen, soms het hoofd of andere lichaamsdelen, kunnen bewegen. Via koorden die door het masker naar de handen van de danser lopen, kan hij al dansende de figuren laten bewegen. (Witte. 2001, 31)

Egungun

Egungun is een genootschap dat zich bezig houdt met de overledenen, of zoals zij het zelf zeggen: de levende doden, want 'zij zijn weliswaar vertrokken, maar niet overleden'. Volgens het genootschap zijn de voorouders nog steeds van invloed op de achterblijvers. Eenmaal per jaar komen zij terug naar de aarde in de vorm van maskers. Die terugkeer wordt gezien als een feestelijke reünie van doden en levenden.

Dit jaarlijkse festival is nog meer dan andere maskerafes een collectieve onderneming. Talloze mensen nemen deel aan de maskerade, zoals de eigenaar van het masker, de *babalawo*, de houtsnijder van het masker, de kleermaker (die de kostuums vervaardigde), de herbalist (die voor de benodigde medicijnen zorgt), de leider van de maskerade, de voorganger van het genootschap, de danser met het masker, de drummers, de vrouwen van het huis (waar het masker thuis hoort) die de lofliederen zingen op *egungun* en op de stamboom (*lineage*), en tenslotte alle leden van de grootfamilie die offers brengen aan de voorouders en anderen die de gunsten bezingen die zij hebben ontvangen van *egungun*. Het *egungun* masker biedt een tastbare uitdrukking van een leven dat geleefd wordt in nauwe relatie met de levende doden, met de stichters van de familie en die deze familie nog steeds steunen. (Drewal. 1989, 187) Tijdens de maskerade danst het masker in een rijk versierd kostuum, te midden van rijk uitgedoste familieleden en vrienden. Soms wordt een banier meegedragen met de naam van de eigenaar van het masker. Deze man loopt zelf mee in de optocht, om het applaus van de toeschouwers langs de route in ontvangst te nemen. (Witte. 2004, 70)

Sango

Volgens de Yoruba mythologie was Sango ooit de koning van de stadsstaat Oyo Ile. Hij was een dictator met een gewelddadig karakter, die geen tegenspraak dulde, maar ook een groot legerleider en een gevierde held. Men geloofde dat hij vuur en rook kon spuwen. Hij was gevreesd en gehaat. Ook zijn vrouw verliet hem. Over zijn dood bestaan veel mythen. Een vertelt dat hij zelfmoord pleegde en diep in de aarde zakte, in een diepe kuil, waaruit een ketting naar boven, tot op de aarde kwam. Zo bleef hij ook na zijn dood een kwade invloed uitoefenen op zijn volk. Hij is vergoddelijkt en nu een van de grote *orisa*. Door hem offers te brengen en een uitgebreide cultus rond zijn persoon op te zetten, proberen de Yoruba zijn kwade invloed te neutraliseren. Vrouwen blijven vertrouwen houden in Sango, omdat hij hen vruchtbaarheid schenkt. Zij zijn zijn volgelingen, die in dansen en liederen zijn uitzonderlijke kracht en schoonheid bezingen. Tijdens hun dansen dragen zij dansstaven met zich mee, waarin een vrouwelijke figuur is afgebeeld met in de fraaie haardos een (houten)

dubbelbijl. Deze dubbelbijl verwijst naar zogenaamde donderstenen die Sango tijdens onweer naar de aarde slingert. Sango wordt geassocieerd met onweer en bliksem, zijn kleur is rood; het dier dat met hem in verband wordt gebracht is de ram, waarvan men zegt, dat een boze ram een geluid produceert als van een rollende donder.

De vele Sango mythen en rituelen benadrukken een diepgewortelde ambivalentie van de Yoruba met betrekking tot de uitoefening van macht, zowel politieke als psychologische macht. De figuur van Sango toont aan, dat macht zowel heilzaam als destructief kan zijn. Deze waarheid wordt door Sango geopenbaard aan de mensen, maar is niet gemakkelijk te erkennen, noch te ontkennen. Deze waarheid vindt zijn uitdrukking in de dansen met de Sango staven en de bijbehorende liederen. Voor de cultus in de tempel van Sango maken de Yoruba houten figuren van een knielende vrouw met een schaal in haar handen. De knielende houding is een teken van respect en verering. Het is ook de houding van iemand die om een gunst komt vragen. In de schaal kunnen offergaven worden gelegd. Het geheel heeft ook de betekenis van het oude adagium 'do ut des', dat betekent: 'ik geef u iets, opdat u mij iets geeft'. Bij sommige van deze tempelbeelden draagt de vrouw een kind op de rug en heeft een Sango staf in de hand: op deze wijze wordt aan Sango duidelijk gemaakt, dat de vrouw bescherming vraagt voor haar kind.

Ere ibeji

De Yoruba hebben een bijzondere cultus voor tweelingen: *ere ibeji*. Onderzoek heeft aangetoond dat er bij de Yoruba meer dan 40 tweelingen geboren worden op iedere duizend bevallingen (in Nederland is dat aantal ongeveer 20). Een tweeling is een bewijs van de grote potentie van de vader; de vrouw zal door deze geboorte gelukkig worden. De tweeling zelf heeft voorrechten boven andere kinderen: zij mogen bedelen.

Wanneer een kind van een tweeling sterft (en die kans is groter gezien het lagere geboortegewicht), bestaat de vrees dat het nog levende kind ook zal sterven, omdat de Yoruba menen dat de Schepper deze twee kinderen met opzet samen geboren heeft laten worden; zij horen bij elkaar, levend of dood. Om te voorkomen, dat het levende kind alsnog sterft, wordt van het overleden kind een beeldje gemaakt, dat samen met het levende kind wordt verzorgd, gebaad, gevoed, te slapen gelegd. Dit beeldje is niet bedoeld als een gelijkenis van het overleden kind. Het lijkt zelfs niet op een kind, want de gelaatstrekken en geslachtskenmerken (borsten, genitaliën) zijn die van een volwassene. Zij drukken de volheid van het leven uit. Zij benadrukken door hun houding (handen rustend op de heupen of dijen) kalmte, evenwicht en innerlijke kracht.

Ogboni

In de Yoruba samenleving heeft de koning de macht. Om deze macht een tegenwicht te geven is er het ogboni genootschap, bestaande uit vooraanstaande leden van de gemeenschap, zowel mannen als vrouwen. Vroeger mochten zij de doodstraf uitspreken. Deze werd vervolgens uitgevoerd door een ander genootschap: *oro*. *Oro* danst met maskers in de vorm van een puntmuts, die naar links afhangt. De maskers stellen overleden jagers voor die terugkeren om hun nazaten te beschermen tegen het Kwaad. (Witte. 2004,73) Het ogboni genootschap concentreert zich op de Aarde (*ile*). Voor de Yoruba is de Aarde een ambivalente moeder. Enerzijds voedt zij de mensen als haar kinderen; anderzijds ontvangt zij de lichamen van de overledenen tijdens de begrafenis. Zonder haar welwillendheid zijn er geen vrede en geluk mogelijk in de wereld. De ogboni zien het als hun taak om de aarde te

beschermen tegen moord en doodslag, want bloed bevuilt Moeder Aarde. (Phillips. 1995, 417).

Het embleem van de leden van het genootschap is *edan*, een paar bronzen figuren, een mannelijk, een vrouwelijk, bijna altijd verbonden door een ketting. Het *edan* koppel toont de ambivalentie van het leven: de man staat voor het harde, negatieve aspect, de vrouw voor het zachte, positieve. Deze opvatting komt terug in veel Yoruba gezegdes, zoals: 'het mannelijke en vrouwelijke gaan samen (ondanks hun onderlinge tegenstellingen)', 'goed en slecht horen bij elkaar', en 'Geluk en tegenslag trekken samen op'.

In het ogboni heiligdom, waar de leden bijeenkomen voor vergaderingen en de cultus, kunnen op het altaar grote, alleenstaande beelden staan, *onile*. Zij bemiddelen tussen het genootschap en de *orisa*. Waarschijnlijk de mooiste *onile* in de wereld, is te zien in het Afrika Museum te Berg en Dal. Het is een terracotta beeld van een knielende vrouw, die met haar handen haar borsten optilt als teken van respect.

Gebruikte literatuur:

- Abimbola, Wande: *Continuity and change in the verbal, artistic, ritualistic, and performance traditions of Ifa divination*. In: John Pemberton III (ed.): *Insight and artistry in African divination*. Washington. 2000.
- Drewal, Henry John and John Pemberton III. *Nine centuries of African art and thought*. The Center for African Art/ Harry Abrams. Inc. Publishers. New York. 1989
- Eyo, Ekpo. *Two Thousand Years Nigerian Art*. Fed. Dept. of Antiquities. Nigeria. 1977
- Fagg, William, a.o. *Yoruba Sculpture of West Africa*. London. 1982
- Lainé, Daniel. *Rois d'Afrique*. Arthaud. Paris. 1991
- Huet, Michel. *Africa dances*. Thames and Hudson. London. 1995
- Phillips, Tom. *Africa. The Art of a Continent*. Prestel. Munich-New York. 1995
- Thompson, Robert Farris. *Black Gods and Kings. Yoruba Art at UCLA*. Indiana University Press. 1976
- Visona, Monica Blackmum, a.o. *A History of Art in Africa*. Thames and Hudson. London. 2000
- Vogelzang, Jacques. *Ere Ibeji. Beelden van tweelingen, in het bijzonder van de Yoruba van Nigeria*. Afrika Museum, Berg en Dal. 1994
- Witte, Hans. *A closer look. Local styles in the Yoruba art collection of the Afrika Museum, Berg en Dal*. Uitg. Afrika Museum, Berg en Dal. 2004
- idem. *Wereld in Beweging. Gelede marionetten van de Anago Yoruba*. Afrika Museum, Berg en Dal. 2001
- idem *Earth and the Ancestors. Ogboni Iconography*. Amsterdam. 1988
- Willet, Frank. *African art*. Thames and Hudson. London. 2001
- idem *Ife in the History of West African Sculpture*. Thames and Hudson. London. 1967